

KS. STANISŁAW STRĘKOWSKI*

TROSKA O CZYSTOŚĆ WIARY W RODZINIE I WE WSPÓLNOTACH EKLEZJALNYCH KAPADOCJI WEDŁUG ŚW. GRZEGORZA Z NYSSY

W literaturze patrystycznej wiele miejsca poświęcono problematyce dziewictwa i wdowieństwa. Był to temat niezmiernie popularny i w starożytności chrześcijańskiej chętnie podejmowany. Wystarczy wskazać na całe utwory lub obszerne wzmianki u Klemensa Aleksandryjskiego, Tertuliana, św. Hieronima, św. Augustyna, św. Jana Chryzostoma i Ojców Kapadockich. Jednakże problematyka życia małżeńskiego i rodzinnego, chociaż jest obecna w wielu utworach, to tylko u niektórych autorów została należycie uwypuklona i doczekała się prawdziwego uznania. W obfitej bibliografii na temat twórczości św. Grzegorza z Nyssy – autora o wielkim znaczeniu dla teologii chrześcijańskiej pierwszych wieków – nie znalazłem publikacji o rodzinie jako środowisku, w którym pielęgnuje się i przekazuje wolną od wpływów heterodoksyjnych wiarę chrześcijańską. Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie wielopłaszczyznowej troski o czystość wiary i podejmowanych działań zmierzających do zachowania i przekazywania zaszczipionej na chrzcie św. wiary, ukazującej perspektywę uczestnictwa w życiu Boga.

Depozyt wiary

Chrześcijaństwo przeniknęło na tereny Kapadocji stosunkowo wcześniej, gdyż już autor 1 P (1, 1) wspomina o wyznawcach Chrystusa mieszkających w tej prowincji. Pod koniec II wieku w Cezarei Kapadockiej istniało już biskupstwo. Wiemy z relacji Euzebiusza z Cezarei, że biskupem w Kapadocji był Aleksander, który odbył pielgrzymkę do Jerozolimy, gdzie pozostał do pomocy sędziwemu biskupowi Narcyzowi¹. Biskupem Cezarei Kapadockiej był Firmilian (zm. 269) wielki zwolennik Orygenesisa i autor listu do Cypriana. On to zaprosił Orygenesisa prawdopodobnie w roku 232 lub 233, podczas swego pobytu w Cezarei Palestyńskiej, do swojego miasta i prowincji. I jak podaje Euze-

---

* Ks. dr hab. Stanisław Strękowski, prof. UKSW – Wydział Studiów nad Rodziną, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego; e-mail: stanislawstrekowski@wp.pl

¹ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, VI, 11, w: Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924, s. 263.

biusz, sam Firmilian udał się do Orygenesesa, aby słuchać jego nauk², które ten głosił z wielkim powodzeniem. Stało się tak na skutek gwałtownego prześladowania chrześcijan wywołanego przez cesarza Maksymina Traka, podczas którego Firmilian, oddalając się od swoich stron rodzinnych, schronił się w Palestynie. Dowiadujemy się też, że Biskup Rzymu Stefan (254-257) wyłączył Firmiliana z jedności kościelnej³ z powodu kontrowersji związanej z ważnością powtórnego chrztu udzielanego heretykom⁴. Biskup Firmilian bierze również udział w dysputach teologicznych na temat bóstwa Syna Bożego sprowokowanych przez Pawła z Samosaty⁵. Przy pierwszym synodzie w Antiochii zwołanym w sprawie poglądów chrystologicznych Pawła z Samosaty zadeklarował on uznanie wyjaśnień Pawła za wystarczające. Na drugi synod w tej kwestii zwołany ok. 268 roku już nie dotarł, albowiem zmarł podczas podróży⁶. Z czasów prześladowań z III i początku IV wieku w *Martyrologium Romanum* możemy znaleźć wiele imion męczenników chrześcijańskich pochodzących z Kapadocji.

Jednakże to nie Firmilian odegrał kluczową rolę w życiu rodziny św. Grzegorza z Nyssy, albowiem w niedalekim Poncie wielce szanowaną postacią w środowiskach chrześcijańskich był Grzegorz zwany Cudotwórcą (zm. ok. 270). Pochodził on z rodziny pogańskiej i po stracie rodziców w wieku 14 lat podjął decyzję studiowania prawa w Bejrucie. Jednakże wraz ze swoim bratem, towarzysząc swojej siostrze do Cezarei Palestyńskiej, spotkał się z Orygenesem, pod którego wpływem Teodor przyjął chrzest i imię Grzegorza. Obaj bracia przez pięć lat studiowali filozofię i teologię pod kierunkiem tego sławnego mistrza, po czym Grzegorz wrócił do swego rodzinnego miasta, gdzie został biskupem⁷. Według lokalnej tradycji, w chwili przybycia Grzegorza do Neocezarei było tylko 17 chrześcijan, natomiast w chwili jego śmierci pozostało tylko 17 osób trwających w pogaństwie⁸. W 264 roku uczestniczył on w Synodzie

² Tamże, VI, 27, s. 283; Por. J. L. Sima, *Kapadocja i jej wpływ na formowanie się nauki Kościoła*, Niepokalanów 2006, s. 25-28; M. Simonetti, E. Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica*, Casale Monferrato 1999, s. 185.

³ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, VII, 5, s. 311; P. Nautin, *Firmiliano di Cesarea di Cappadocia*, w: *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane* (dalej: DPAC), 1, red. A. Di Berardino, Casale Monferrato 1983, k. 1379.

⁴ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, VII, 5, 4-5, s. 311.

⁵ P. Nautin, *Lettres et écrivains chrétiens*, Paris 1961, s. 152-156; M. Simonetti, E. Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica*, s. 154-156; J. L. Sima, *Kapadocja i jej wpływ na formowanie się nauki Kościoła*, s. 32-33.

⁶ P. Nautin, *Firmiliano di Cesarea di Cappadocia*, k. 1379; tenże, *Lettres et écrivains chrétiens*, s. 238-250; R. Lane-Fox, *Pagani e cristiani*, Roma-Bari 1991, s. 573.

⁷ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, VI, 30, s. 285; H. Crouzel, *Gregorio Taumaturgo*, DPAC, 2, k. 1719; R. Lane-Fox, *Pagani e cristiani*, s. 572-573.

⁸ R. Lane-Fox, *Pagani e cristiani*, s. 573.

w Antiochii, na którym został potępiony Paweł z Samosaty i być może już nie żył w roku, w którym został zwołany ostatni Synod w tej sprawie⁹.

Makryna z przydomkiem Starsza, matka Bazylego Starszego – ojca Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nyssy, w czasie prześladowań dała odważne świadectwo wyznawanej wierze¹⁰. To właśnie Makryna Starsza miała okazję poznać i słuchać nauczania św. Grzegorza Cudotwórcy¹¹, który przez 30 lat, do swojej śmierci, był szanowanym pasterzem w Neocezarei i to właśnie on a nie Firmilian był z szacunkiem wspomniany przez biskupów z Kapadocji. Dowodzi tego wyznanie św. Bazylego, że Makryna Starsza przekazała zasady wiary chrześcijańskiej usłyszane z ust „Świątobliwego Grzegorza, sama ich strzegła i nas małego jeszcze chłopca kształciła i wychowywała według zasad pobożności”¹². Zatem św. Grzegorzowi o przydomku Cudotwórcą przede wszystkim należy zawdzięczać wielkie dzieło zaszczepiania i ugruntowania wiary w tej rodzinie. Św. Bazyl Wielki w swoim *Liście* skierowanym do Neocezarejczyków odwołuje się do żywej w tym środowisku pamięci Grzegorza Cudotwórcy jako wielce zasłużonego i szanowanego misjonarza Kapadocji:

„ma się tych samych nauczycieli, w wielkiej mierze przyczynia się do zgodności, to zarówno wy, jak i my mamy tych samych nauczycieli tajemnic Bożych, tych samych ojców duchowych, którzy na początku założyli wasz Kościół. Mówię tu o Grzegorzu, owym wielkim człowieku, i o wszystkich, którzy po nim kolejno zajmowali u was tron biskupi i niczym gwiazdy wschodzące szli tymi samymi szlakami, a dla tych, którzy tego pragną, pozostawili dostrzegalne znaki życia przeżytego dla sprawy nieba”¹³.

Troska o czystość wiary pielęgnowanej w rodzinie

Dość dużo informacji o rodzinie św. Grzegorza z Nyssy możemy pozyskać z jego utworów, wśród których ważne miejsce zajmują: *Żywoć Grzegorza Cudotwórcy* i *Żywoć św. Makryny*. Dzieło *Vita sanctae Macrinae* powstało

⁹ Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, VII, 30, 1-3, s. 345-346; H. Crouzel, *Gregorio Taumaturgo*, w: DPAC, 2, k. 1719-1720.

¹⁰ *Vita Macr.*, 2, w: *Gregorii Nysseni Opera* (dalej: GNO), VIII, 1, Leiden 1952, s. 372-373; E. Pflister, *A Biographical note: The Brothers and Sisters of St. Gregor of Nyssa*, „*Vigiliae Christianae*”, 18 (1964), s. 113n.

¹¹ J. Gribomont, *Macrina*, w: DPAC, 2, kol. 2063; E. Marotta, *La base biblica della „Vita S. Macrinae” di Gregorio di Nissa*, „*Vetera Christianorum*”, 5 (1968), s. 73-88.

¹² Św. Bazyl Wielki, *List* 204, 5, w: Św. Bazyl Wielki, *Listy*, tłum. Wł. Krzyżaniak, Warszawa 1972, s. 219; J. E. Giannarelli, *Donne, bambini, vescovi e santi: i fedeli eccellenti di Gregorio il Taumaturgo. Tradizioni e linee di lettura di un personaggio*, w: *Il giusto che fiorisce come palma. Gregorio il Taumaturgo fra storia e agiografia: Atti del Convegno di Staletti (CZ), 9-10 novembre 2002*, Institutum Patristicum Augustinianum, red. B. Clausi, V. Milazzo, Roma 2007, s. 171-184; T. Aptsiauri, *Gregorio Taumaturgo*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, red. L. F. Mateo-Seco, G. Maspero, Roma 2007, s. 307-309.

¹³ Św. Bazyl Wielki, *List* 204, 2, s. 214; por. E. Marotta, *A proposito di due passi dell’Orazione panegirica di Gregorio il Taumaturgo*, „*Vetera Christianorum*”, 13 (1976), s. 81-86.

z pewnością po śmierci siostry Grzegorza z Nyssy ok. 379 roku¹⁴, albowiem obejmuje ono całość jej żywota, a nie tylko jego fragmenty. Ponadto charakter utworu zdaje się bardziej przypominać panegiryk, aniżeli klasyczną jak na ówczesne wzory biografię. Dzieje się tak dlatego, że Makryna Młodsza została przedstawiona jako wzór życia dziewiczego i cnotliwego oraz dlatego, że powoli rozwijał się już kult Makryny, a utwór ten powstał jako niezwykle ważny element ugruntowujący i przyczyniający się do jego rozpowszechnienia¹⁵. Najprawdopodobniej był to rok 390, a więc ok. 20 lat po jej śmierci. Wiadomości o rodzinie zawarte w tym utworze należy zatem traktować w nieco innym świetle, aniżeli ma to miejsce we współczesnych biografiach¹⁶.

Św. Grzegorz z Nyssy pochodził z wielodzietnej rodziny i już od kilku pokoleń chrześcijańskiej, która dała Kościołowi kilkoro świętych (Makryna Młodsza, Bazyli Wielki, Naukratios, Grzegorz z Nyssy i Piotr z Sebaste¹⁷), a ich kult rozprzestrzenił się przeważnie we wschodniej części Imperium Rzymskiego. Chociaż nie znamy imion dziadków ze strony ojca Grzegorza, to jednak – jak on sam podkreśla – przodkowie byli ludźmi zamożnymi, a majątek rodzinny został skonfiskowany jako kara za wyznawanie wiary chrześcijańskiej¹⁸. Natomiast dziadek ze strony matki został skazany na śmierć za to, że wywołał gniew cesarza, a jego dobra przeszły we władanie innych właścicieli. To upoważnia nas do zasugerowania, iż rodzina przynajmniej ze strony ojca była chrześcijańska już od kilku dziesięcioleci. Taka dość sumaryczna wzmianka o dziadkach zarówno ze strony ojca, jak i matki św. Grzegorza, wydaje się również potwierdzać nie tylko ugruntowaną od dłuższego czasu w rodzinie wiarę chrześcijańską, którą w swoim środowisku mężnie wyznawali, lecz także ciągle żywą pamięć o przodkach, których cnoty były w rodzinie kultywowane. Ze zrozumiałych względów najbardziej interesujące są wiadomości dotyczące rodziny, które św. Grzegorz zawarł w tym utworze, albowiem jest on naocznym świadkiem przedstawianych przez siebie wydarzeń. Fakt, że biskup z Nyssy prezentuje

¹⁴ J. Gribomont, *Macrina*, w: DPAC, 2, kol. 2063; M. Simonetti, E. Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica*, s. 302-303; L. F. Mateo-Seco, *Macrina*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 366.

¹⁵ E. Muehlberger, *Salvage: Macrina and the Christian Project of Cultural Reclamation*, „Church History”, 81 (2012), s. 273-276; R. Wiśniewski, *Makryna albo o poszukiwaniu modelu taumaturgii kobiecej*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. III, red. T. Derda, E. Wipszycka, Kraków 2000, s. 293-320.

¹⁶ Por. C. Desalvo, *L'„Oltre” nel Presente. Filosofia dell'uomo in Gregorio di Nissa*, Milano 1996, s. 258; S. Strękowski, *Makryna młodsza – mistrzyni życia duchowego według św. Grzegorza z Nyssy*, „Studia Antiquitatis Christianae”, 14 (1999), s. 43-52; M. Simonetti, E. Prinzivalli, *Storia della letteratura cristiana antica*, s. 301-303.

¹⁷ J. E. Pflister, *A Biographical note: The Brathers and Sisters of St. Gregor of Nyssa*, „Vigiliae Christianae”, 18 (1964), s. 113; L. F. Mateo-Seco, *Macrina*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 366.

¹⁸ *Vita Macr.*, 20, GNO VIII, 1, s. 392-393.

swoją siostrę Makrynę Młodsza jako świętą, doskonale zorientowaną w problematyce filozoficznej i teologicznej, i wielką protagonistkę monastycyzmu żeńskiego w Kapadocji¹⁹, każe postawić sobie zasadnicze pytanie: czy postawa prezentowana przez świętą została uformowana na skutek wpływów zewnętrznych czy raczej wynikała z wyjątkowego klimatu i tradycji pieczołowicie kultywowanych w rodzinie?

Przykładem takiej troski o czystość depozytu wiary może być fragment listu św. Bazylego Wielkiego do starszyny Neocezarei, w którym występuje zdecydowanie przeciwko heterodoksyjnym naukom głoszonym w pewnych środowiskach. Podważały one głoszoną przez metropolitę Bazylego naukę o trzech hipostazach. W liście tym bierze w obronę ortodoksyjność nauczania św. Grzegorza Cudotwórcy wskazując na wiele nieścisłości i błędów popełnionych przez kopistów²⁰.

Kolejnym potwierdzeniem tego faktu jest postawa prezentowana przez matkę obu sławnych Ojców Kapadockich o imieniu Emelia, która chociaż od samej młodości pragnęła realizować ideały życia monastycznego stała się jednak matką licznej rodziny²¹. Taka ofiarna postawa służby w rodzinie była cenną w starożytnym chrześcijaństwie, co zdaje się potwierdzać sam Grzegorz w słowach skierowanych do żałobników po śmierci cesarzowej Placydii:

„Spośród trojga dzieci – bo to największe dobra – synów pozostawiła ojcu, aby byli podporą państwa, sobie zaś przydzieliła tylko córkę. Widzisz, jak w swej skromności i miłości większą część skarbów odstąpiła mężowi? [...] Dlatego wiedząc, że Chrystus nie jest nowym bóstwem, czciła jednego Boga, który odbiera chwałę w Ojcu i Synu i Duchu Świętym. W tej wierze wyrosła, w niej dojrzała, w niej oddała ducha, z niej została przeniesiona na łono Abrahama, obok rajskiego źródła – z którego ani kropla nie spływa na niewiernych – w cieniu drzewa życia, zasadzonego przy strumieniu wód”²².

W ten sposób pierwszym i niezwykle ważnym elementem ewangelizacji w łonie rodziny jest przekazanie życia własnym dzieciom. Ten aspekt jest niezmiernie

¹⁹ E. Peroli, *Il Platonismo e l'antropologia filosofica di Gregorio di Nissa con particolare riferimento agli influssi di Platone, Plotino e Porfirio*, Milano 1993, s. 61.

²⁰ Św. Bazyl Wielki, *List 210*, 5, s. 226-227: „Porwali się nawet na tego rodzaju listowną próbę wobec podzielającego nasze poglądy Antimosa, biskupa Tyany, twierdząc, jakoby Grzegorz orzekł w swym wykładzie wiary, iż Ojciec i Syn to wprawdzie dwaj co do myśli, ale co do hipostazy – jeden. Ci, którzy tak chętną się lotnością swego umysłu, nie umieli pojąć, że orzeka się to w *Dialogu z Gelianem* nie dla pouczenia, ale dla szukania zwady. W *Dialogu* tym jest mnóstwo błędów, popełnionych przez kopistów, co kiedyś wykażemy na podstawie odnośnych wypowiedzi, jeśli tylko Bóg zachce nam na to pozwolić. A dalej, ponieważ autor *Dialogu* usiłował przekonać poganina, nie sądził, iż należy zabiegać o wielką ścisłość wysłowienia, ale iż trzeba liczyć się nieco z umysłowością tego, kogo wprowadzał w zagadnienie, aby nie sprzeciwiał się w kwestiach szczególnej wagi”.

²¹ *Vita Macr.*, 3, GNO VIII, 1, s. 392-393; Św. Bazyl Wielki, *List 223*, 3, s. 253.

²² Grzegorz z Nyssy, *Mowa pogrzebowa o cesarzowej Placydii*, 5, tłum. Ks. W. Kania, w: Św. Grzegorz z Nyssy, *Wybór Pism*, Warszawa 1974, s. 111.

istotny i niejako fundamentalny w podejściu do zasad przekazywania wiary²³. Mężem Emelii był Bazyli Starszy dla odróżnienia od jego sławnego syna noszącego to samo imię. Bazyli-ojciec, jak wynika z zachowanych informacji, był cenionym w Cezarei retorem posiadającym nieprzeciętną wiedzę²⁴. Jego zdolności i biegłość zawodowa była często wykorzystywana w procesach dla obrony prześladowanych chrześcijan.

Emelia z wielkim zaangażowaniem zajęła się wychowaniem najstarszej córki Makryny, którą nazywała Tekla – jak wspomina św. Grzegorz – na pamiątkę św. Tekli, popularnej w starożytności patronki dziewic²⁵. Wychowanie bowiem stanowi drugi istotny etap przekazywania wiary. W przypadku dzieci Emelii i Bazylego Starszego miało ono charakter integralny. Dotyczyło bowiem nie tylko troski o staranne wykształcenie, lecz także o formację duchową i moralną. Jak mówi Grzegorz, Matka Makryny i jej rodzeństwa zachęcała do przyswajania nauki chrześcijańskiej i równocześnie chciała uchronić swoją córkę przed złym wpływem treści pogańskich zawartych w pismach poetów²⁶. Podobny pogląd wyraził również św. Bazyli Wielki w *Mowie do młodzieży*²⁷, w której zachęca młodych ludzi do czytania i przyswajania tylko tego, co nie jest sprzeczne z treściami zawartymi w Piśmie św. Nysseńczyk ponadto zaznacza, że treściami najbardziej właściwymi dla duchowego i moralnego rozwoju Makryny były fragmenty Pisma św. takie jak: Mądrość Salomona²⁸, Psalmi, które śpiewała tak wstając z łóżka, jak rozpoczynając lub kończąc swoje codzienne zajęcia, tak zasiadając do stołu, jak odeń oddalając się, idąc spać i wstając nocą na modlitwę. Można zatem powiedzieć, że psalterz stał się nieodłącznym towarzyszem jej codzienności i ważną pomocą w jej duchowym rozwoju.

W późniejszych latach sam św. Grzegorz, wykorzystując doświadczenia życia religijnego praktykowane w rodzinie, zaproponuje szczególny schemat wychowania młodego człowieka, który chce stopniowo wzrastać w doskonałości moralnej i duchowej. Nysseńczyk bowiem wyznacza trzy zasadnicze etapy związane z naśladowaniem, a raczej wprowadzaniem w życie wskazań zawartych w poszczególnych Księgach mądrościowych, których autorstwo w staro-

²³ A. Penati Bernardini, *La fede ecclesiale dei Padri cappadoci*, „Dizionario di Spiritualita Biblico-Patristica”, 8(1994), s. 264-267.

²⁴ *Vita Macr.*, 3, GNO VIII, 1, s. 393-394; J. Gribomont, *Macrina*, kol. 2063.

²⁵ *Vita Macr.*, 3, GNO VIII, 1, s. 373-374; L. F. Mateo-Seco, *Macrina*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 366; C. M. C. Burnett, *Mother-Child Bonding in the Greek and Latin Fathers of the Church*, w: *Children in Ancient Christianity*, red. C. B. Horn, R. R. Phenix, Tübingen 2009, s. 75-101.

²⁶ *Vita Macr.*, 3, GNO VIII, 1, s. 374n; J. Gribomont, *Macrina*, kol. 2063.

²⁷ T. Bohm, *Basilio di Cesarea*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 114-115. Autor sugeruje, że Bazyli już jako biskup Cezarei skierował ją do własnych krewnych.

²⁸ *In Ecclesiasten homiliae*, 1, GNO V, s. 277. Por. M. Paczkowski, *Proces kształtowania woli i wyrabiania nawyków według Orygenesza*, „Paedagogia Christiana”, 19 (2007) z. 1, s. 14-18.

żytności przypisywano królowi Salomonowi. Pierwszy etap miał dotyczyć stosowania w życiu pouczeń zawartych w Księdze Przysłów, drugi etap dotyczył wskazówek zaczerpniętych z Księgi Koheleta, natomiast trzeci, ostatni i najbardziej zaawansowany etap był zarezerwowany dla aspirujących do osiągnięcia szczytów doskonałości ludzkiej i chrześcijańskiej oraz dotyczył medytacji i wytrwałego praktykowania postaw prezentowanych w Pieśni nad pieśniami²⁹. O ile Emelia troszczyła się bardzo o wychowanie córek³⁰, o tyle jej mąż – Bazyl Starszy – czuwał nad starannym wychowaniem i wykształceniem szczególnie swego najstarszego syna, noszącego to samo imię, którego wysłał do Aten na pogłębienie studiów retorskich, które potraktował jako przygotowanie do wykonywania w przyszłości tego samego bardzo prestiżowego zajęcia, które praktykował on sam i które przyniosło mu wielkie uznanie wśród mieszkańców Cezarei.

Według świadectwa św. Grzegorza, Makryna udzielała matce niezwykle potrzebnej i oczekiwanej ze względu na jej wiek pomocy w wychowaniu najmłodszego z braci, którym był Piotr – przyszły biskup Sebaste. Nysseńczyk, który kierował do swego brata niektóre pisma, stwierdza, że to Makryna była dla niego prawdziwym autorytetem: ojcem, mistrzem, pedagogiem, matką i doradczynią w podążaniu za wszelkiego rodzaju dobrem. Od wczesnego dzieciństwa wiele wysiłku wkładała w przekazywanie mu nauki chrześcijańskiej i zdecydowanie starała się zapobiec dziecięcym i młodzieńczym wybrykom, które mogłyby utrwalić w nim wady i zniszczyć zaszczerpane ideały. Uczyniła zatem wszystko, co było możliwe, aby zachęcić go – podobnie jak Bazylego – do praktykowania „życia filozoficznego” już w dzieciństwie, zanim stał się młodzieńcem³¹.

Jest rzeczą niezaprzeczną, że depozyt otrzymanej wiary przez przodków św. Grzegorza był na tyle solidny, że pozwolił na twórczy rozwój doktryny chrześcijańskiej, której rodzina ta stała się depozytariuszem i obrońcą. Na ten temat wiele może powiedzieć postawa przodków Grzegorza w obliczu zagrożeń związanych z prześladowaniami. Wykazali oni bowiem stałość i wierność przekonań w obliczu zagrożeń. Ich wiara nie mogła więc być powierzchowna, lecz

---

²⁹ Jak sam św. Grzegorz z Nysy twierdzi w Homiliach do Księgi Koheleta, z myślą o tych celach edukacyjnych, napisał szereg homilii do wszystkich tych Ksiąg mądrościowych. Homilie do Księgi Przysłów nie zachowały się do naszych czasów, lecz posiadamy zbiory mów do Księgi Koheleta i do Pieśni nad Pieśniami. Por. *In Ecclesiasten homiliae*, 1, GNO V, s. 277.

³⁰ V. Novembri, *L'educazione delle donne nel cristianesimo antico: fra modelli tradizionali e nuovi paradigmi*, „Storia delle donne”, 1 (2005), s. 187-200; E. Giannarelli, *Macrina e sua Madre: Santità e Paradosso*, „Studia Patristica”, 20 (1989), s. 224-230.

³¹ *Vita Macr.*, 12, GNO VIII, 1, s. 384-385; Por. A. Meredith, *Contemplation and Virtue*, w: A. Meredith, *The Cappadocians*, Crestwood 2000, s. 59-62; J. Dybała, *Makryna czyli kto? Postać świętej w pismach Grzegorza z Nysy*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 10 (2011) z. 2, s. 27-50.

wręcz przeciwnie – głęboka i solidna. W imię takiej mocnej wiary można oczekiwać świadectwa i ponosić ofiary.

W Kapadocji w IV wieku troska o czystość wiary prowadziła nie tylko do głoszenia poprawnych i głębokich teologicznie treści, lecz także do konkretnych działań zmierzających do kontemplowania i praktykowania tych wysublimowanych treści. Świadectwem tego jest utwór *O dziewictwie* napisany przez Grzegorza na prośbę brata Bazylego i założenie w rodzinnych dobrach nad rzeką Irys wspólnoty monastycznej dla mężczyzn i kobiet³². Konsekwencją tej szczególnej troski była z pewnością, przebiegająca równoległe z refleksją teologiczną, realizacja wskazań Chrystusa w odniesieniu do życia społecznego, wychodzenie naprzeciw potrzebującym, praktyczne działania na rzecz osób najuboższych, podróżnych i pielgrzymów. Ślady tego odnajdujemy w działaniach Naukratiosa, który troszczył się o zdobywanie żywności dla okolicznych biedaków i starców. Była to zatem wiara codziennego trwania w nauce Chrystusa, czego przejawem była troska o ubogich skonkretyzowana w rozwiązaniach o charakterze administracyjnym, tzw. Bazyliada³³.

Innym bardzo istotnym aspektem zdaje się być pragnienie życia doskonałego, co doprowadziło w następstwie do wielu działań promujących życie monastyczne w Kapadocji. W tym kontekście Grzegorz zaznacza, iż nie tylko matka troszczyła się o „życie filozoficzne” (*kata philosophian biou*³⁴) córki, lecz także sama córka cierpliwie i roztropnie prowadziła matkę ku temu samemu ideałowi³⁵. To właśnie Makryna wskazała swemu młodszemu bratu Bazylemu ideał życia filozoficznego, gdy ten po powrocie z Aten upojony pierwszymi sukcesami retorskimi odniesionymi w swym rodzinnym mieście Cezarei snuł

³² N. D. Howard, *Familial Askesis in the Vita Macrinae*, „Studia Patristica”, 47 (2010), s. 33-38; D. F. Stramara, *Gregory of Nyssa and Introspection*, „The Patristic Byzantine Review”, 28 (2010), s. 37-53.

³³ J. Naumowicz, *Instytucje charytatywne św. Bazylego*. „Bazyliada”, „Vox Patrum”, 16 (1996) z. 30-31, s. 125-140.

³⁴ Warto w tym kontekście zauważyć, że św. Grzegorz z Nyssy na określenie życia inspirowanego wartościami chrześcijańskimi stosunkowo często stosuje termin *philosophia*, czasami w specyficznym kontekście życia monastycznego. Por. *Vita Macr.*, 1, GNO VIII 1, s. 371; C. Desalvo, *L' "Oltre" nel Presente*, s. 258; E. Muehlberger, *Salvage: Macrina and the Christian Project of Cultural Reclamation*, s. 273-297; M. Pampaloni, *Desiderio e presenza in Gregorio di Nissa come autotrascendenza e coscienza recettiva*, w: P. Martinelli, L. Bianchi, *In caritate veritas. Luigi Padovese. Vescovo cappuccino, Vicario Apostolico dell'Anatolia. Scritti in memoria*, Bologna 2011, s. 243-267.

³⁵ E. Peroli, *Il Platonismo e l'antropologia filosofica di Gregorio di Nissa...*, s. 61; J. Dybała, *Ideał kobiety w pismach kapadockich Ojców Kościoła i Jana Chryzostoma*, Łódź 2012, s. 85-86; K. Robb-Dover, *Gregory of Nyssa's "Perpetual Progress"*, „Theology Today”, 65 (2008), s. 213-225; M. Laird, *Gregory of Nyssa and Divinization: A Reconsideration*, „Studia Patristica”, 47 (2010), s. 39-44; P. Evdokimov, *Kobieta i zbawienie świata*, tłum. E. Wolicka, Poznań 1991, s. 99-102.

plany aktywnego zaangażowania się w życie publiczne w taki sam sposób, jak wcześniej uczynił to jego ojciec³⁶.

Pojęcie wiary u św. Grzegorza z Nyssy

Czasy, w których rodzina Emelii i Bazylego Starszego zaznaczyła swoją obecność w Kościele, były naznaczone wielkimi przemianami kulturowymi, społecznymi, a przede wszystkim kontrowersjami teologicznymi (ariańską³⁷, macedonian, eunomian itd.) i bogatym rozwojem życia monastycznego. Mówiąc o wierze zachowywanej i propagowanej przez Bazylego Wielkiego i Grzegorza z Nyssy, należy zaznaczyć fakt, iż miała ona charakter niezwykle wysublimowany, refleksyjny, daleki od prostej wiary tysięcy wyznawców Chrystusa mieszkających w różnych zakątkach Imperium Rzymskiego i poza jego granicami. To właśnie refleksja teologiczna Ojców Kapadockich w znacznej mierze doprowadziła do ugruntowania nicejskiego *Credo* powtórnego i rozszerzonego o bardzo istotne artykuły przez Ojców Soboru w Konstantynopolu w 381 roku. *Dialog o duszy i zmartwychwstaniu*³⁸ zdaje się wskazywać również na to, że najstarsza siostra biskupów kapadockich reprezentowała ten sam nurt uczonego chrześcijaństwa. Świadczy to dobitnie o tym, jak staranne wychowanie i wykształcenie wszystkie dzieci Bazylego i Emelii otrzymały w rodzinnym domu.

Św. Grzegorz z Nyssy docenia doświadczenia pielęgnowania wiary zarówno w rodzinie, jak i we wspólnotach eklezjalnych, albowiem po latach tak o tym pisze do Ablabiusza:

„Co do nas, byłoby dobrze, gdybyśmy znaleźli coś, przez co nasz umysł doznałby wsparcia w swoim wahanii, nie drżąc i nie wpadając w ten niestosowny dylemat. Gdyby jednak okazało się, że nasz umysł okazał się niedojrzały wobec tego problemu, tradycję, którą otrzymaliśmy od Ojców, chcemy zachować na zawsze stałą i niewzruszoną, u Pana będziemy zaś szukać słowa broniącego wiary. Jeśli znajdziemy je u tych, którzy otrzymali łaskę, złożymy dziękczynienie Dawcy Łaski, jeśli zaś nie, nie odejdziemy w niczym od tego, co zostało ustalone w naszej wierze”³⁹.

Według św. Grzegorza z Nyssy, wiara mocno jest zakorzeniona w danych Objawienia utrwalonych w Piśmie Świętym i w tej perspektywie do nich

³⁶ *Vita Macr.*, 6, GNO VIII 1, s. 378; J. Gribomont, *Basile et le monachisme enthousiaste*, „*Irenikon*”, 53 (1980), s. 123-144.

³⁷ J. Leemans, *Preaching and the Arian controversy: orthodoxy and heresy in Gregory of Nyssa's sermons*, w: J. Verheyden, H. G. B. Teule, *Heretics and Heresies in the Ancient Church and in Eastern Christianity. Studies in Honour of Adelbert Davids*, Leuven 2011, s. 127-142.

³⁸ G. Maturi, *De anima et resurrectione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 197-198; E. Peroli, *Il Platonismo e l'antropologia filosofica di Gregorio di Nissa...*, s. 61.

³⁹ *Do Ablabiusza*, 39, 1-7, w: Św. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma dogmatyczne*, tłum. T. Grodecki, Kraków 2001, s. 105.

zawsze odwołuje się rozpoczynając swoją refleksję⁴⁰. Refleksja ta dokonuje się na fundamencie już przeżywanej wiary, zatem jest niejako intelektualnym pogłębieniem i uzasadnieniem tych danych, które oferuje człowiekowi wiara. W ten sposób wiara przerasta wszelkie rozumowanie⁴¹ i nie potrzebuje żadnego racjonalnego dowodu, który jest konieczny dla wiedzy o realnie istniejącym świecie⁴². Wiara bowiem doskonale uzupełnia to, co umyka naszemu rozumowaniu, ponieważ wraz ze swoją niezachwianą pewnością staje się prawdziwym gwarantem tych rzeczywistości, które nie są dostępne naszemu poznaniu zmysłowemu⁴³. Jednakże trzeba zaznaczyć, że według Nysseńczyka wszyscy ludzie otrzymali powołanie do wiary,

„bez względu na wiek i godność czy narodowość... Toteż już na początku prze-
powiadania otrzymali z Boskiego natchnienia słudzy słowa dar mówienia do
wszystkich narodów w ich języku, ażeby nikt nie był pozbawiony dobrej nauki”⁴⁴.

W pismach św. Grzegorza z Nyssy termin *pistis* (wiara) pojawia się bardzo często, lecz nie jest terminem technicznym i przybiera różne znaczenia w zależności od kontekstu. Może oznaczać wiarygodność⁴⁵, wierność⁴⁶, wyjaśnienie, udowodnienie⁴⁷ oraz wyrażanie wewnętrznego przekonania, wyznanie wiary⁴⁸. Ogólnie można powiedzieć, że dla św. Grzegorza z Nyssy termin ten wskazuje na szczególną relację człowieka do Boga w rozległym kontekście teologicznym i egzystencjalnym. Nysseńczyk zdaje się umieszczać wiarę w kontekście ogólnie pojmowanej wolności człowieka jako fundamentalnej rzeczywistości antropologicznej⁴⁹.

⁴⁰ Grzegorz z Nyssy, *O błogosławieństwach*, Homilia 6, w: A. Bober, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 128-129: „Jeżeli więc wątpić nie wolno, że ci, co powiadali, iż oglądanie Boga twarzą w twarz jest ponad siły ludzkie, mimo to są błogosławionymi, jeżeli po wtóre błogosławieństwo polega na widzeniu Boga, które znów tylko ludzie czystego serca pozyskać sobie mogą, to zaiste czystość serca, która nam umożliwia wieczną szczęśliwość – nie należy do rzeczy nam niedostępnych i niemożliwych”. Por. M. Beirne, *Spiritual Enrichment through Exegesis: St Gregory of Nyssa and the Scriptures*, „Phronema”, 27 (2012), s. 83-98; H. Drobner, *Die biblische Argumentation Gregors von Nyssa im ersten Buch Contra Eunomium*, w: *El “Contra Eunomium I” en la producción literaria de Gregorio de Nisa: VI Coloquio Internacional sobre Gregorio de Nisa*, red. L. F. Mateo-Seco, J. L. Bastero, Pampeluna 1988, s. 285-301.

⁴¹ *Vita Gregorii Thaumaturgi*, GNO X/1, 9, s. 15-10, 13.

⁴² J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 284; S. Taranto, *Tra filosofia e fede: una proposta per una ermeneutica dell’escatologia di Gregorio Nisseno*, „Annali di Storia dell’Egesi”, 17 (2002), s. 557-582.

⁴³ *Contra Eunomium* (dalej: *Eun.*), II, GNO I, 254, s. 3-6.

⁴⁴ *Wielka Katecheza* 30, w: Św. Grzegorz z Nyssy, *Wybór Pism*, tłum. W. Kania, Warszawa 1974, s. 167.

⁴⁵ *Eun.*, I, GNO I, 152, s. 5-10; *De anima et resurrectione*, PG 46, 64A.

⁴⁶ *Vita Macr.*, GNO VIII, 1, 375, s. 20-21.

⁴⁷ *De hominis opificio* (dalej: *Op. Hom.*), PG 44, 196AB.

⁴⁸ *Refutatio confessionis Eunomii* (dalej: *Ref. Eun.*), GNO II, 316, s. 11-15; 317, 15-20.

⁴⁹ J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 284.

Należy również podkreślić, że św. Grzegorz nie traktuje wiary jako rzeczywistości statycznej, lecz wręcz przeciwnie uważa ją za rzeczywistość dynamiczną, dlatego też wyróżnia w niej pewne stopnie i poziomy. Przede wszystkim Nyssenczyk traktuje wiarę jako przyjęcie doktryny chrześcijańskiej przekazanej przez przodków⁵⁰. Taka wiara wzrasta, umacnia się i rozwija, stając się życiodajną więzią między Bogiem a człowiekiem. Św. Grzegorz uważa bowiem, że nie jest rzeczą możliwą zbliżyć się do Boga, jeśli wiara nie spowoduje połączenia tej wyjątkowej i niepojętej Natury z rozumem człowieka, który jej poszukuje⁵¹. Wiara znajduje swoje dopełnienie w zjednoczeniu z Bogiem i w uczestnictwie w życiu Bożym. W ten sposób wiara ma swój wymiar zbawczy.

„Ponieważ człowiek – uczy Grzegorz – składa się z dwóch pierwiastków – z duszy i ciała, musimy wszyscy chcąc się zbawić, zbliżyć się do Tego, który nas wie-dzie do życia stosownie do obu składowych części. A zatem złączona z Nim przez wiarę dusza nosi przez to w sobie zarodki zbawienia, bo zjednoczenie z życiem daje udział w życiu”⁵².

Św. Grzegorz zdecydowanie zareagował na zarzut, sformułowany przez niektóre środowiska, iż wyznawana przez niego wiara nie jest ortodoksyjna. Uczynił to w Liście do mieszkańców Sebasty. Posądzono bowiem biskupa z Nyssy o to, że myśli

„inaczej niż ci, którzy w Nicei wyłożyli słuszną i zdrową wiarę (por. 2 Tm 4, 3; Tt 1, 13) i że bez sądu i próby przyjęliśmy do wspólnoty Kościoła katolickiego tych, którzy gromadzili się niegdyś w Ancyrze pod imieniem Marcelego”⁵³.

Dlatego też na prośbę braci w wierze dla uniknięcia nieporozumień zdecydował się przedstawić „wyznanie wiary, z którą się w pełni zgadzamy, łącząc się z natchnionymi przez Boga słowami i tradycją Ojców, uznaliśmy za konieczne krótko o tym powiedzieć”⁵⁴. Jest to w swej istocie wiara w Jednego Boga w Trójcy Osób równych w Bóstwie, majestacie, chwale i w działaniu.

Trynitarny wymiar wiary

Ortodoksyjna, prawdziwa wiara chrześcijanina nie może być inna niż wiara w jedyne-go Boga w Trójcy Osób. Tę prawdę św. Grzegorz z Nyssy przez

⁵⁰ Ref. Eun., GNO II, 319, s. 9-10; B. Salmona, *Logos come trasparenza in Gregorio di Nissa*, w: *Studien zu Gregor von Nyssa und der christlichen Spätantike*, red. H. R. Drobner, C. Klock, Leiden 1990, s. 165-171.

⁵¹ Ref. Eun., GNO I, 253, s. 24-26; J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 284-285; M. Canevet, *La mort du Christ et le mystère de sa personne humano-divine dans la théologie du IVme siècle*, „Les Quatre Fleuves”, 15-16 (1982), s. 71-92.

⁵² *Wielka Katecheza* 37, tłum. W. Kania, s. 176; J. Królikowski, *Fede e Ragione*, s. 285. Por. S. Wessel, *The Reception of Greek Science in Gregory of Nyssa's De hominis opificio*, „Vigiliae christianae”, 63 (2009), s. 24-46.

⁵³ List 5, 1, w: Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, s. 124.

⁵⁴ Tamże, s. 125.

całe swoje dojrzałe życie głosił i bronił przed wszystkimi niebezpiecznymi dla jej integralności zagrożeniami⁵⁵. Wyjaśniając trynitarny charakter wiary chrześcijańskiej, św. Grzegorz z Nyssy odwołuje się do sakramentu chrztu św. udzielanego osobom dorosłym, który był udzielany w „imię Ojca i Syna i Ducha Świętego”⁵⁶. Ten sakrament, który przychodzi przez wiarę, musi być jednak udzielany w sposób prawidłowy z wezwaniem Trzech Osób Boskich, ponieważ cała Trójca Święta jest źródłem odrodzonego życia⁵⁷. Wiara związana jest również z wolnością, pojętą jako atrybut człowieka, albowiem jedynie wolny człowiek jest zdolny do wiary⁵⁸. Znamienny jest fragment *Wielkiej Katechezy*, w którym Nysseńczyk odnosi się do zagadnienia wiary w jej wymiarze trynitarnym:

„Nie sędzę, by co do naszej nauki brakowało czegoś tym wykładom, prócz wyjaśnienia początku wiary, co właśnie chcemy teraz pokrótce przedstawić... w niniejszej mowie wystarczy – sędzę – tylko tyle powiedzieć o wierze, ile zawierają słowa Ewangelii, by każdy, kto się rodzi przez odrodzenie duchowe, wiedział, z kogo się narodził i jaką się staje istotą. Bo tylko w tego rodzaju narodzeniu może człowiek stać się tym, czym być pragnie. Wszystkie rodzące się istoty przychodzą na świat przez popęd rodzających, duchowe zaś narodzenie zależy od mocy tego, który się rodzi. Kryje się w tym niebezpieczeństwo, by nie chybić w wyborze tego, co pożyteczne. Dlatego każdy, tak sędzę, postąpi rozumnie, kto chcąc się odrodzić, rozważy pierwej, kto może być dla niego ojcem i od kogo więcej otrzyma

⁵⁵ J. Leemans, *Logic and the Trinity: Introducing Text and Context of Gregory of Nyssa's Ad Graecos*, w: *Gregory of Nyssa: The Minor Treatises on Trinitarian Theology and Apollinarism. Proceedings of the 11th International Colloquium on Gregory of Nyssa (Tübingen, 17-20 September 2008)*, red. V. H. Drecoll, M. Berghaus, Boston 2011, s. 111-130.

⁵⁶ P. Visentin, *Mysterion-Sacramentum, dai padri alla scolastica*, „*Studia Patristica*”, 4 (1957), s. 394-414; G. Celada, *La catequesis sacramental y bautismal de Gregorio de Nisa*, „*Ciencia Tomista*”, 101 (1974), s. 565-665; G. Maspero, *Logos e ontologia trinitaria. Il percorso di Gregorio di Nissa*, w: R. Radice, A. Valvo, *Dal Logos dei Greci e dei Romani al Logos di Dio. Ricordando Marta Sordi*, Milano 2011, s. 319-338; C. Somenzi, *Le Beatitudini come itinerario di preparazione al battesimo: lo sfondo esegetico-liturgico delle Omelie sulle Beatitudini di Gregorio de Nissa*, „*Adamantius*”, 11 (2011), s. 238-256.

⁵⁷ *List 5*, s. 125: „skoro więc ożywiająca moc, która powtórnie rodzi ze śmierci do życia wiecznego (por. J 5, 24; 1 P 1, 3) przychodzi za sprawą Trójcy Świętej do tych, którzy dzięki wierze uznani są za godnych łaski i podobnie, skoro niedoskonałą jest łaska, jeśli jedno, niezależnie które z imion Trójcy Świętej zostanie opuszczone przy zbawczym chrzcie – nie poza Ojcem, w samym Synu i Duchu dokonuje się tajemnica odrodzenia, ani pomijając Syna, w Ojcu i Duchu dokonuje się pełnia życia, ani w Ojcu i Synu, pomijając Duch wypełnia się łaska zmartwychwstania – dlatego wszelką nadzieję i pewność zbawienia naszych dusz mamy w trzech hipostazach, poznawanych przez ich imiona; i wierzymy w Ojca Pana naszego Jezusa Chrystusa, który jest źródłem życia (por. J 4, 14; Ps 35, 10 LXX), i w Jednorodzonego Syna (por. J 3, 16) Ojca, który jest twórcą życia (por. Dz 3, 15), jak mówi Apostoł, i w Ducha Bożego, o którym Pan powiedział, że jest Duchem ożywiającym (J 6, 63)”.

⁵⁸ Por. S. Siclari, *Volontà e scelta in Massimo il Confessore e in Gregorio di Nissa*, Parma 1984, s. 29; E. Cavalcanti, *Teologia trinitaria e teologia della storia in alcuni testi di Gregorio di Nissa*, „*Augustinianum*”, 16 (1976), s. 117-124.

jego natura. Bo jak powiedziałem, to narodzenie ma możliwość swobodnego wyboru rodziców. Skoro tedy rozróżniliśmy naturę stworzoną i niestworzoną, a natura niestworzona jest niezmienna, stworzona natomiast podlega zmianom, czyim dzieckiem będzie chciał być ten, który roztropnie wybiera to, co dobre: czy tego, którego naturę widzimy w zmienności, czy tego, który ma naturę niezmienną i utwierdzoną w dobrem? W Ewangelii objawiły się trzy osoby i ich imiona, przez które wierni otrzymują odrodzenie, ten kto się rodzi w Trójcy, rodzi się z Ojca i Syna i Ducha Świętego. Ewangelia bowiem mówi o Duchu: *Co z Ducha się rodzi jest duchem* (J 3, 5), i *Paweł rodzi w Chrystusie* (1 Kor 4, 16), i *Ojciec jest Ojcem wszystkich* (Ef 4, 6). Dlatego rozsądny słuchacz dobrze baczny na to, aby mogąc mieć za źródło Istotę niezmienną, nie uczynił się dzieckiem istoty niestałej. Moc odrodzenia zależy od usposobienia przystępującego do szafarstwa życia⁵⁹.

Św. Grzegorz z Nyssy snując swoje refleksje o wierze w Trójcę Świętą zaznacza, że ta wiara umożliwiła człowiekowi uczestnictwo w Jej wewnętrznym życiu⁶⁰, wskazuje prymat rzeczywistości duchowej nad materialną, niestworzonej Trójcy nad ograniczeniem stworzenia.

„Stąd, kto wyznaje, że Trójca Święta jest niestworzona, wchodzi w jej niezmienne życie; kto zaś, przeciwnie, widzi w Trójcy naturę stworzoną i tak przyjmuje chrzest, rodzi się do życia zmiennego. Zrodzony bowiem ma tę samą naturę, co rodzący. Cóż jest lepsze, czy wejść w życie niezmienne, czy być rzucanym falami życia niestałego? Skoro każdemu rozumnemu jest jasne, iż więcej należy cenić stałość od niestałości, doskonałość od niedoskonałości, to, co nie zna braku, od tego, co ma braki, a to, co postępuje naprzód, lepsze jest od tego, co stoi w miejscu, musi każdy wybierać między dwoma: albo wierzyć w niestworzoną Trójcę Świętą i tak przez duchowe odrodzenie uczynić ją zasadą swego nowego życia, albo, jeśli uzna Syna i Ducha Świętego za będących poza naturą Najwyższego, prawdziwego i dobrego Boga, to jest poza naturą Ojca, i nie bierze ze sobą wiary, to w chwili narodzin oddać się niedoskonalej i potrzebującej poprawy naturze i wejść znów do tego, co z nim jest jednorodne, gdyż odstąpił od wiary w wyższą naturę. Kto bowiem oddał się jakiemuś stworzeniu, nie widzi, że nie ma nadziei zbawienia w Bogu⁶¹.

Wiara w bóstwo Syna Bożego

Św. Grzegorz z Nyssy bardzo często w swoich pismach podkreśla, że istotną treścią tej wyjątkowej relacji człowieka z Bogiem jest wiara w bóstwo

⁵⁹ *Wielka Katecheza* 39-39, tł. W. Kania, s. 179-180; B. Salmona, *Ragione e libertà in Gregorio di Nissa*, „*Vetera Christianorum*”, 16 (1980), s. 251-258; K. Corrigan, *Ousia and hipostasis in the Trinitarian Theology of Cappadocian Fathers: Basil and Gregory of Nyssa*, „*Zeitschrift für antikes Christentum*”, 12 (2008), s. 114-134.

⁶⁰ B. Degórski, *Sformułowanie wiary w Trójjedynego Boga w latach 360-380. Formuła dogmatyczna mia ousia -treis hipostaseis*, „*Vox Patrum*”, 21 (2001) z. 40-41, s. 227-235.

⁶¹ *Wielka Katecheza* 39-39, tł. W. Kania, s. 179-180; B. Salmona, *Ragione e libertà in Gregorio di Nissa*, s. 251-255; K. Corrigan, *Ousia and hipostasis in the Trinitarian Theology of Cappadocian Fathers: Basil and Gregory of Nyssa*, s. 122-134.

Syna⁶², albowiem wcielenie Syna Bożego jest dla Nysseńczyka faktem niepodważalnym i posiadającym swoje fundamentalne znaczenie w perspektywie soteriologicznej⁶³. Ten artykuł nicejsko-konstantynopolskiego Credo jest zdecydowaną odpowiedzią na doktrynę Ariusza i jego zwolenników, w której Chrystus jawi się jako stworzenie. W piśmie do Symplicjana odnosi się do zwalczanej przez siebie kontrowersji ariańskiej⁶⁴, wskazując na to, że Syn nie jest nowym Bogiem, a wszyscy, którzy twierdzą i wierzą – jak uczynił to Ariusz i jego naśladowcy – że był czas, kiedy Syna nie było, przeczą jego boskości i z pewnością taka wiara nie może być prawdziwa, albowiem jest rzeczą

„równie bezbożną nie czcić Syna, jak i czcić obcego Boga. Trzeba mówić o prawdziwym Synu prawdziwego Ojca, abyśmy [mogli] oddawać mu cześć i nie zostali osądzeni jako oddający cześć obcemu Bogu”⁶⁵.

Odwolując się do sytuacji pierwszych rodziców, podkreśla, iż zrodzenie i niezrodzenie wcale nie zmienia natury bóstwa, tak jak niezrodzenie Adama i zrodzenie Abla nie przeszkodziło im w pełni posiadać natury ludzkiej. Podobnie „nie bycie zrodzonym i bycie zrodzonym nie sprawia różnicy natury, ale jak u Adama i Abla [jest] jedno człowieczeństwo, tak też u Ojca i Syna jest jedno Bóstwo”⁶⁶. To właśnie wiara w bóstwo Chrystusa prowadzi do bliskiego obcowania z Panem, co z kolei jest niezbędnym warunkiem duchowego wstępowania do rzeczywistości nadprzyrodzonej, albowiem dusza, która chce unieść się wzwyż ku rzeczywistości Boskiej, koniecznie musi połączyć się z Chrystusem⁶⁷.

Według św. Grzegorza z Nyssy, Wcielenie i Odkupienie ludzkości są ze sobą ściśle i nierozdzielnie związane i prawda ta domaga się od człowieka przyjęcia i uznania, albowiem rzutuje na całe jego życie duchowe. Wymiar chrysto-

⁶² *Inscr.*, GNO V, 82, s. 24; por. S. Longosz, *Chrystologia Ojców Kapadockich*, „Vox Patrum”, 17 (1997), s. 166-176; Ch. Th. Krikonès, *The Christology of St. Gregory of Nyssa*, „Church and Society”, 2007, s. 147-172.

⁶³ A. Penati Bernardini, *Logos divino e logos umano nel commento esegetico al Nuovo Testamento di Gregorio di Nissa*, w: R. Radice, A. Valvo, *Dal Logos dei Greci e dei Romani al Logos di Dio. Ricordando Marta Sordi*, Milano 2011, s. 339-349; A. Durel, *Logos et révélation chez Grégoire de Nysse*, w: *Lumières médiévales*, red. E. Roux, Paris 2009, s. 87-104.

⁶⁴ Por. P. Jurzyk, *Logos jako ktisma i poiema u Ariusza*, w: *Żyjemy dla Pana. Księga Pamiątkowa dedykowana S. Profesor Ewie Józefie Jezerskiej OSU w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Rosik, Wrocław 2005, s. 171-188.

⁶⁵ *Do Symplicjana*, tłum. T. Grodecki, w: *Drobne pisma trynitarne*, s. 118; por. L. Dattrino, *La paternità di Gregorio Nisseno*, „Lateranum”, 76 (2010), s. 41-55; G. Maspero, *Note sul concetto di theologia in Gregorio di Nissa: la croce e il mistero della filiazione*, „Augustinianum”, 48 (2008), s. 123-147.

⁶⁶ *Do Symplicjana*, tłum. T. Grodecki, w: *Drobne pisma trynitarne*, s. 121.

⁶⁷ *Inst.*, GNO VIII, 1, 50, s. 9-10; por. G. Maspero, *Teologia biblica ed esegesi cristologico-trinitaria alla luce del rapporto tra historia ed oikonomia in Gregorio di Nissa*, „Annales theologici”, 22 (2008), s. 11-34.

logiczny wiary chrześcijańskiej jest osadzony przede wszystkim na pośrednictwie, które jest właściwe dla Chrystusa jako pośrednika uniwersalnego (*mesites*) w zbawczym Planie Boga i w historii⁶⁸. Dzięki takiej właśnie mediacji wiara skutecznie realizuje swoje zadanie jednoczące i zbawcze. Wyznawca prawdziwej i nieskażonej herezją wiary staje się tym, którzy uczestniczy w wewnętrznym życiu Boga⁶⁹. Św. Grzegorz często mówi o „zażyłości”, „intymności”, „pokrewieństwie”, charakteryzujących relacje wierzącego z Bogiem⁷⁰. Takie działanie jest ukierunkowane na przeobótwienie, które jest skutkiem pośredniczenia Syna⁷¹. Wyraźnie mówi o tym w II Homilii do Modlitwy Pańskiej:

„Drogą do nieba jest wyrzeczenie się grzechów, środkiem upodobnienie się do Boga. Upodobnić się zaś do Boga znaczy stać się sprawiedliwym, pobożnym, szlachetnym. Kto na swej duszy wyrzył znaki tych cnót, ten po ziemskim życiu dostanie się łatwo do niebieskiej krainy. Bo niewielka przestrzeń dzieli Boga od ludzi, niepotrzebny też jest żaden środek do przeniesienia naszego ociężałego ciała do duchowego mieszkania. Jeśli zerwiemy z grzechem i pójdziemy drogą cnoty, znajdziemy się tam, gdzie pragniemy się znaleźć. A ponieważ wybór dobra nie wymaga wielkiego wysiłku, stąd już przez to samo możesz znaleźć się w niebie, że złączyłeś się duchowo z Bogiem. Bo skoro według mędrca Bóg mieszka w niebie, a sprawiedliwy jest, jak mówi prorok, z Nim ściśle złączony, to i ty złączony z Bogiem znajdziesz się tym samym tam, gdzie mieszka Bóg, czyli w niebie. Gdy więc Chrystus poleca nam w modlitwie nazywać Boga Ojcem, to poleca przez życie godne Boga upodobnić się do Ojca, jak to i gdzie indziej wyraża się jasno: *Bądźcie doskonali, jak Ojciec wasz niebieski jest doskonały*”⁷².

Wiara zatem ogarnia całego człowieka i angażuje wszystkie jego sfery do prowadzenia życia religijnego, które staje się źródłem każdego ludzkiego doświadczenia. Ten chrystologiczny wymiar wiary ma wielki wpływ na mądrość, która rodzi się i rozwija dzięki niej⁷³. Takie zjednoczenie dokonuje się dzięki działaniu jedyne uniwersalnego Pośrednika Jezusa Chrystusa. Dla człowieka wierzącego jest On Tym, dzięki któremu dostąpił przebaczenia grzechów i stał się

⁶⁸ Ref. Eun., GNO II, s. 374, s. 15-17. Por. G. Ferro Garel, *Gregorio di Nissa. L'esperienza mistica, il simbolismo, il progresso spirituale*, Torino 2004, s. 65-69.

⁶⁹ J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 285.

⁷⁰ *In Canticum canticorum homiliae*, GNO VI, 71, s. 5-8; 253, s. 8-18.

⁷¹ Św. Grzegorz z Nyssy, *Pięć homilii o Modlitwie Pańskiej*, 2, 5, tłum. W. Kania, w: *Modlitwa Pańska. Komentarze Greckich Ojców Kościoła IV-V w.*, red. K. Bielawski, Kraków 1995, s. 53-54: „Boża Istota jest wolna od błędu i wszelkiej namiętności, przeto i ciebie nie powinna plamić zawiść, pycha, ani nic podobnego, co by mogło zniszczyć piękno Bożego obrazu. Jeśli taki jesteś, nie bój się wołać do Boga i Pana wszechrzeczy nazywać swym Ojcem. Spójrzy On wtedy na ciebie ojcowskimi oczyma, ozdobi cię szatą, włoży pierścień na twój palec i da ci obuwie wesolej nowiny na drogę do niebieskiej ojczyzny, w Chrystusie Jezusie Panu naszym”.

⁷² *Homilia 2*, 4, s. 52.

⁷³ Eun., III, GNO II, 25, s. 14-15; J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 286.

domownikiem Boga⁷⁴. W ten sposób wiara staje się bardzo pomocna w doświadczeniu mistycznym rzeczywistości Bożej, albowiem rozum i wszystkie zmysły są z gruntu niezdolne do ogarnięcia nieskończoności i transcendencji Boga. Wiara wspomaga człowieka w jego walce z pokusami i wzmacnia się w trakcie przezwyciężania wszelkich trudności w życiu duchowym⁷⁵.

Wiara w bóstwo Ducha Świętego

Bardzo istotnym aspektem i przedmiotem wiary chrześcijańskiej jest bóstwo Ducha Świętego, którego św. Grzegorz z Nyssy jest wytrwałym głosicielem i obrońcą⁷⁶. Zatem to wszystko, co stanowi o wierze w Ojca i Syna Bożego, to samo powinniśmy widzieć i wierzyć w odniesieniu do Ducha Świętego. Dla Nysseńczyka jest rzeczą logiczną, że wszystkie dostrzegane i przypisywane w akcie wiary doskonałości, będące własnością Ojca – dobroć, moc, mądrość, wieczność, wolność od grzechu i śmierci – posiada również Syn i Duch Święty⁷⁷. Według Św. Grzegorza z Nyssy, „ten Bóg, Słowo, Mądrość jest stwórcą natury ludzkiej. Nie musiał stworzyć człowieka, ale z nadmiaru miłości powołał tę istotę do bytu”⁷⁸. Dla Biskupa z Nyssy działanie Syna powinno być postrzegane zawsze w łączności z działaniem Ducha Świętego. W tym kontekście, według św. Grzegorza, być prawdziwym chrześcijaninem oznacza nie tylko wyznawać wiarę w Bóstwo Syna, lecz także jest rzeczą konieczną wyznawać wiarę w Bóstwo Ducha Świętego. Dlatego też, ten kto nie uznaje i nie wierzy w Bóstwo Ducha Świętego, ten również nie czci i nie wierzy w Ojca ani w Sy-

⁷⁴ *Homilia 5, 3, s. 75*; por. A. Siclari, *L'Antropologia teologica di Gregorio di Nissa*, Perugia 1989, s. 52-54; Por. G. Ferro Garel, *Gregorio di Nissa. L'esperienza mistica, il simbolismo, il progresso spirituale*, s. 63-68.

⁷⁵ J. Królikowski, *Fede e Ragione*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 286.

⁷⁶ L. Mori, *La divinità dello Spirito Santo in S. Gregorio di Nissa. Le operazioni divine. La santificazione in particolare*, w: *Atti del Congresso Teologico Internazionale di Pneumatologia I*, Roma 1983, s. 163-180; M. K. Krikorian, *O pochodzeniu Ducha Świętego z perspektywy Orientalnego Kościoła Prawosławnego*, „Zeszyty Karmelitańskie”, 2/12 (2000), s. 5-17; Ch. Beeley, *The Holy Spirit in the Cappadocians: Past and Present*, „Modern theology”, 26 (2010), s. 90-119.

⁷⁷ Por. J. Leemans, *Preaching and the Arian controversy : orthodoxy and heresy in Gregory of Nyssa's sermons*, w: J. Verheyden, H. G. B. Teule, *Heretics and Heresies...*, s. 127-142; M. Brugarolas, *La procesión del Espíritu Santo en Gregorio de Nisa*, „Scripta Theologica”, 44 (2012), s. 45-70.

⁷⁸ *Wielka Katecheza 5*, w: Św. Grzegorz z Nyssy, *Wybór Pism*, Warszawa 1974, s. 135-136; D. F. Ford, *Jesus Christ, the Wisdom of God (1)*, w: *Reading Texts, Seeking Wisdom. Scripture and Theology*, red. D. F. Ford, G. Stanton, London 2003, s. 4-21; B. Częż, *Pneumatologia Ojców Kościoła*, w: *Duch który jednoczy. Zarys pneumatologii*, red. M. Marczewski, Lublin 1998, s. 73-117; A. Radde-Gallwitz, *Gregory of Nyssa's Pneumatology in Context: The Spirit as Anointing and the History of the Trinitarian Controversies*, „Journal of Early Christian Studies”, 19 (2011) z. 2, s. 259-285.

na. Wyznawana wiara w Ojca i Syna implikuje i pobudza wiarę w Bóstwo Ducha Świętego⁷⁹.

Wiara w boskie pochodzenie Ducha Świętego od Ojca przez Syna, podobnie jak wiara w boskość Syna, ma swoje odniesienie również soteriologiczne⁸⁰. Takie przekonanie wyraża Biskup z Nyssy odwołując się do codziennych doświadczeń ludzkich, lecz skwapliwie wskazując zasadniczą różnicę występującą między dwiema rzeczywistościami w następujących słowach:

„Również w Boskiej naturze przyjmujemy istnienie Ducha, jak się przyjmuje istnienie Słowa Bożego, gdyż Boże Słowo nie może być mniej doskonałe od słowa ludzkiego. Jeśli ludzkie słowo uznajemy za połączone z tchnieniem, to tym bardziej musimy je przyznać Bożemu Słowu. W odniesieniu do Boga należy przyjąć, że przysługuje Mu tchnienie nie na sposób naszego, jako coś zewnętrznego, co w Nim dopiero staje się Duchem. Rzecz ma się tu podobnie jak przy Słowie Bożym. Jak Słowo nie jest czymś nieistniejącym w sobie, ani nie pochodzi z nauki, nie zostaje przez głos wydane, nie przemija i nie podlega zmianom, jak nasze słowo, ale z natury ma istnienie i potężną wolę, i jest wszechmocne, tak też rozumiemy Bożego Ducha, który towarzyszy Słowu, i objawia jego działanie, a nie jako próżne tchnienie powietrza. Pojmanie Ducha w Bogu na sposób naszego tchu byłoby pomniejszeniem wielkości mocy Bożej. Przeciwnie, uważamy Go za istotową moc, w jej własnym bycie, ani sobie samej się opierającą, nie mogącą być oddzieloną od Boga, w którym przebywa, ani od Słowa Bożego, któremu towarzyszy. Nie wylewa się ona w nicłość, ale podobna jest do Słowa Bożego istnieje w hipostazie, o równie mocnej woli, wolnej, wybierając zawsze dobro i w każdym postanowieniu mającej zdolność wykonania”⁸¹.

Wiara w bóstwo Ducha Świętego w pismach św. Grzegorza z Nyssy łączy się z koncepcją chwały (doxa) pojętej jako atrybutu Bożego majestatu, równości Osób Boskich, uznania i szacunku dla Boga ze strony człowieka, wreszcie chwała eschatologiczna ujawniona apostołom przez zmartwychwstałego Jezusa Chrystusa i synonim życia wiecznego w niebie⁸². Ta chwała Trójcy Świętej jest nierozdzielna, ponieważ Ojciec, Syn i Duch Święty posiadają tę samą wieczną i niepodzielną chwałę. Duch Święty jest nie tylko dawcą życia, sam jest otoczony chwałą, Boskim majestatem. Człowiek poznając chwałę, czyli Bóstwo Jed-

⁷⁹ *Adversus Macedonianos*, GNO III, 1, s. 102.

⁸⁰ G. Maspero, *Trinità*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 551; S. P. Bonani, *Cristologia e pneumatologia nell'orizzonte della salvezza universale. La traccia della storia dai semina Verbi di Giustino all'anima mundi di Abelardo*, „Ricerche delle Scienze Religiose”, 37(2005) z. 1, s. 33-62.

⁸¹ *Wielka Katecheza 2*, s. 132; U. Pękala, *Apologia chrześcijańskiej nauki o zbawieniu w Wielkiej Katechezie św. Grzegorza z Nyssy*, „Vox Patrum”, 24 (2004) z. 44-45, s. 499-509; G. I. Gargano, *Il Contra Eunomium di Gregorio di Nissa e l'esegesi di 2 Cor 3, 17*, w: P. Martinelli, L. Bianchi, *In caritate ueritas. Luigi Padovese. Vescovo cappuccino, Vicario Apostolico dell'Anatolia. Scritti in memoria*, Bologna 2011, s. 219-232.

⁸² L. F. Mateo-Seco, *Gloria*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 296-297; M. Harl, *From Glory to Glory. L'interpretation de 2 Cor 3, 18b par Gregoire de Nysse et la liturgie baptismale*, „Kyriakon. Festschrift Johannes Quasten”, 2 (1970), s. 730-735.

norodzonego Syna, czyni to w Duchu Świętym, ponieważ właśnie Duch Św. sam jest chwałą, otacza chwałą, objawia ją i wzywa wszystkich do jednoś⁸³.

Podsumowanie

Troska o czystość wiary przejawiała się w różny sposób. Najpierw jako staranne wychowanie w środowisku rodzinnym, w które zaangażowane były wszystkie osoby tworzące rodzinę, a więc rodzice, starsze dzieci pomagające w wychowaniu młodszego rodzeństwa, przez co widoczny był pewien schemat przekazywania wiary od pokoleń najstarszych ku najmłodszym tworząc pewnego rodzaju tradycję. Drugim obszarem była troska o ortodoksję w środowiskach eklezjalnych. Przykładem troski o czystość depozytu wiary może być fragment listu św. Bazylego Wielkiego do starszyny Neocezarei, w którym występuje zdecydowanie przeciwko heterodoksyjnym naukom głoszonym w pewnych środowiskach. Dla Ojców Kapadockich wielkim wyzwaniem były nauki heterodoksyjne odnoszące się do bóstwa Syna, Ducha św. oraz właściwe pojmowanie Trójcy Świętej. Św. Grzegorz z Nyssy w sposób świadomy i zdecydowany wystąpił przeciwko różnym przejawom heterodoksji (arianom, eunomianom, macedonianom itp.). Równoległe do refleksji teologicznej postępowała realizacja przykazań i rad ewangelicznych poprzez tworzenie i troskę o potrzeby ubogich i starców oraz zaawansowane próby wprowadzenia w życie zaszczipionej na chrzcie św. wiary ukazującej perspektywę uczestnictwa w życiu Boga.

***

THE CARE FOR THE PURITY OF FAITH IN FAMILY AND ECCLESIAL COMMUNITIES IN CAPPADOCIA ACCORDING TO ST. GREGORY OF NYSSA

SUMMARY

St. Gregory of Nyssa came from a numerous family which, having already been Christian for few generations, gave few saints to the Church. The care for the purity of faith manifested itself in different ways. First, it appeared as a careful upbringing in a family environment, which was established by all family members, namely parents and elder children who assisted in educating younger siblings, and which became visible in the transfer of faith from oldest generations to youngest ones by creating some tradition. The second area in ecclesial circles was the care for the orthodoxy. A fragment of the letter of St. Basil the Great to the eldest of Neocezarea can be an example of the care for the purity of the deposit of the faith, which is strongly against heterodox teaching propagated in some ambiances. For the Cappadocian fathers heterodox sciences referring to the deity of the Son, the Holy Spirit and the appropriate understanding of the Holy Trinity, were a big challenge. St. Gregory of Nyssa appeared against different manifestations of the heterodoxy (such as Arians, eunomians, macedonians etc.) in a deliberate and determined way. Parallel to the theological reflection he progressed the realization of commandments and evangelical advices through establishing the care for needs of the poor and the elderly, and advanced

---

⁸³ *In Canticum canticorum homiliae*, GNO VI, s. 467; L. F. Mateo-Seco, *Gloria*, w: *Gregorio di Nissa. Dizionario*, s. 299.

attempts for strengthening faith instilled with baptism and for showing the prospect of participation in the life of God.

KEY WORDS: faith, family, Church, Cappadocia, Gregory of Nyssa.